

GOBUSTAN'DA VİKİNG İZLERİ (Norveç ve Azerbaycan'ın Ortak Tarihi)

Gürbüz AKTAŞ

EÜ Devlet Türk Müziği Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü, Prof. Dr.

ÖZET

Azerbaycan, bu gün İran topraklarında kalan kısmıyla (Güney Azerbaycan) birlikte, geçmiş dönemlerde ATAR ve PATAR sözcüklerinin birleştirilmesinden türeyen isimle ATROPAT olarak bilinirdi. Eski Fars dilinde "Atar" ateş, "Patar" ise millet anlamına gelir. İki kelime birleştiğinde "Ateş Millet" veya "Ateşin Milleti" anlamını almıştır. Ünlü Arap tarihçi Tabari'ye göre bu isimin buraya verilmesinin sebebi, toprağın yerden çıkan doğal gaz nedeniyle sürekli alevler altında olmasındandı. Bu nedenle, geçmiş dönemlerde Azerbaycan kutsal topraklar olarak anılırdı. (Altstadt, Audrey L., 1992.) Bakü yakınında bulunan ve günümüzde "Ateşkah" olarak bilinen bölgeyi Ateşperestler (Zerdüşter) kutsanmak için ziyaret eder, hatta bu kutsanmanın yanı sıra, ateşin karşısında günlerce, haftalarca oturup kutsal ölümü beklerlerdi. Bu yer şu an, ateşin hiç sönmeden devam ettiği bir müze haline getirilmiştir. Azerbaycan Türklerinin kökeni hakkındaki bilgiler tarihçiler arasında hala tartışmalıdır. Son zamanlarda birçok bilimsel araştırmanın yapılmasına rağmen, şu an bile kesin bir bilgi yoktur. Bazıları onları İran Farslarına, bazıları Tabari'ye göre, o dönemde Türk olarak bilinen Hazar-Hun'larına bağlamaktadır. Rus ve Azerbaycanlı tarihçiler ise Azerbaycan Türklerini, onların atası olma olasılığı olan, Kafkas Albanları'na bağlar Altstadt's Audrey L., 1992.). Yine bu düşünceyle, Azerbaycanlılar ve Norveçliler arasında muhtemel tarihsel bir geçmişin olabileceğini düşünen ünlü Norveçli seyyah Tur Heyerdal, özellikle Gobustan mağaralarında ve Azerbaycan'ın Şeki ve diğer bölgelerinde gerçekleştirdiği araştırmaları sonucu, bulgularına dayanarak, bu iki milleti köken olarak, o dönemde, Dağıstan'dan Gürcistan'a uzanan şerit bölge olan, 9. Yüzyıla kadar hüküm sürmüş Kafkas Albanları'na bağlamaktadır. Bu makalede bazı tarihçilere ve araştırmacılara, Gobustanda Viking izlerinin olabileceği ve Azerbaycan ile Norveç halkları arasında muhtemel bir tarihi geçmişin olma olasılığını düşündüren bulguları bazı yazılı kaynaklardan derlediğim tarihsel bilgiler ve kendi araştırmaları sonucu edindiğim bilgileri paylaşmayı amaçladım.

Anahtar Kelimeler: Gobustan, Müzik, Çeng

ABSTRACT

TRACES OF VIKINGS in GOBUSTAN (A Shared History of Norwegians and Azerbaijanis)

The area, known today as Azerbaijan, was known to the ancients as "ATROPAT" ATAR and PATAR. "Atar" means fire and "Patar" means nation in the ancient Pars (Farsi) language. When the words are joined, they mean the "Nation of Fire". This name was given to the region, according to the well-known Arab historian, Tabari,

because of the great fire that was fed by natural gases coming out of the earth. Therefore, in remote antiquity, Azerbaijan was the holy land of the worshippers of the eternal fire, and the rich coast near Baku (the capital city) was the place of pilgrimage for many believers. (Altstadt, Audrey L., 1992.) The origin of Azerbaijani Turks is still somewhat controversial among historians despite that many resent historical studies have been present. Some relate them to Persians, some to Hun-Khazars who were called as Turks in time, according to Tabari. Russian and Azerbaijani historians relate Azeris to the Caucasian Albanians who might be the ancestors of Azeris. (Audrey L. Altstadt's,) A well-known traveler Tur Heyerdal who finds a possible historical relationship between Norwegians and Azerbaijanis, claiming that both nations might share the historical relationship with Caucasian Albanias, has conducted an archeological research in Azerbaijan, especially, in the Gobustan caves and in Sheki region where Caucasian Albanians ruled until 9th century. The same Albanians according to historical traces that were found in old Caucasian Albanian (present Caucasian areas) areas today thought to be related to the Vikings.

Key words: Gobustan, Music, Çeng

GİRİŞ

Azerbaycan kuzeyde Dağistan bölgeleri, batıdan Gürcistan ve Ermenistan, doğudan Hazar Denizi ve güneyden İran tarafından çevrelenmiştir. Azerbaycan 1991 yılına kadar eski Sovyetler Birliğine bağlı kalmış, yine bu yılda Sovyetler birliğinin parçalanmasından sonra tam özgürlüğüne kavuşmuştur. Azerbaycan'ın ülke olarak tanınması, kültürel varlıklarının incelenmesi eski Sovyet döneminde istenilen seviyelerde başarısız, 70-80 yıl boyunca Sovyet sistemiyle bastırılmış, ülke kendi dilini konuşma ve yazma konusunda Sovyetlere bağlı kalmış, insanlar büyük bir yaşam standardizasyonuna yönlendirilerek kendi kültürlerinde bazı sapmalara uğramış, kültürel araştırma alanında da teşvik edilmemişlerdir. Bu nedenle, bu dönemde kültürel araştırmalar istenilen düzeye çıkmamıştır, yeteri kadar yayın yapılamamıştır. Oysa, Azerbaycan Türkiye gibi doğuyla batıyı bağlayan ticaret güzergahı (İpek yolu) üzerindeki ülkelerden biri olarak, kültürel çeşitlilik açısından zengin bir yapıya sahiptir. Antik dönemlerde de, Azerbaycan Avrupa ve Ortadoğu kültürlerinin, eski imparatorlukların kurulup göçtüğü önemli bir coğrafik konumdadır. Örneğin Hıristiyanlığın doğuşundan önce Antik Albanların (Doğu Avrupa'ya Norveç ve civarına göç etmiş Vikingler'le bağlı) bu bölgelerde yaşadığı bu kültüre ait birçok arkeolojik, tarihsel ve etnoğrafik çalışmalar sonucu ispat edilmiş, bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Örneğin Azerbaycan'ın Şeki bölgesi yerleşim alanlarından Gebele'de bugün 5000'ni aşkın Alban kökenli Hıristiyan Azerbaycanlının yaşadığı etnoğrafik çalışmalar sonucu tespit edilirken, yine bu bölgelerde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan Alban Mabedleri (kilise) de Kafkas Albanları'nın bu bölgelerde yaşadığının bir ispatı niteliğindedir. Ancak Azerbaycan'lı tarihçilerin de araştırmalarında söz ettikleri gibi, Azerbaycanlıların, M.S. VII. yüzyılda Araplar ve Müslüman diniyle tanışması onları inanç ve kültür açısından farklılaştırmıştır (1).

Azerbaycanlılarla Norveç halkı arasında tarihi bir ilişkinin olduğu Azerbaycanlı ve Norveçli tarihçiler tarafından ciddi derecede söylenmekte, hatta bu ilişki bu konuda araştırma yapan bazı Azerbaycanlı ve Rus Antropolog, Etnograf, Tarihçi, Arkeolog, Sosyolog gibi beşeri alanda araştırma yapan bilimcilere göre de kesin sonuçlar olarak kabul edilmektedir.

1990 yılında San Francisco State University, Dans Bölümünden, Etnoloji dalında mezuniyet projem nedeniyle etnoğrafik alan araştırması yapmak üzere altı haftalık yoğun bir araştırma için Özbekistan ve Azerbaycan'a gittim. Bu bölgelerde yaptığım halk dansları ve halk müziği araştırmalarımı sahnelemek benim mezuniyet projemdi. Bu makale yalnız Azerbaycan kısmını ilgilendirir. İşte bu araştırma sırasında Azerbaycanlı mihmandarımız daha önce adını hiç duymadığım "Gobustan Mağaraları" olarak adlandırılan önemli bir arkeolojik siteden bahsetti. Burası Azerbaycan'ının başkenti Bakü'ye 60 km. uzaklıkta Apşeron Rayonunda (bölgesinde) bir yerd. Mihmandarımız bu mağaranın öneminin arkeolojik araştırma açısından çok önemli olduğunu söyledi. Öyle ki, Azerbaycan'ın tarihsel ve kültürel geçmişi hakkında Gobustan mağara kazıları ve duvar resimlerinin büyük önemi vardı. Özellikle dans ve müzik alanında bu kazılar ve resimlerden çok yararlanılmıştı. Örneğin, Azerbaycan müziğinin hâkim olduğu dörtlü aralık özelliğinin bu mağaralarda duvarlara kazılmış çalgı aletleri vasıtasıyla elde edildiği söylenirken, Azerbaycan halk danslarının, özellikle Yallı türü dansların tamamen bu mağaralara kazılı ve halkın ele ele tutmuş vaziyette, halay, horon veya benzeri bir oyun oynuyormuş gibi kazılan resimlerden esinlendiği tarihi ve kültürel bilgiler arasında önemli yer almıştır. Benzer olarak, "Çeng" gibi geçmişte çok eski dönemlere dayanan bazı halk çalgılarının resimlerinin de bu mağaralarda kazılarak resmedildiği yapılan arkeolojik ve etnoğrafik alan çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır.

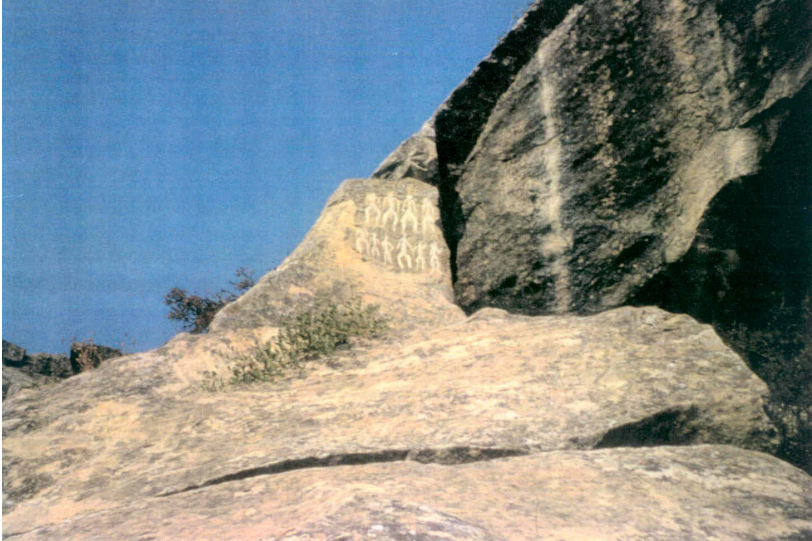
Geleceğe iz bırakan bu tür kaya üstü resimler, kazılar ve mağaralar yalnız Gobustan bölgesinde değil Azerbaycan'ın farklı bölgelerine yayılmıştır. Örneğin Nahçıvan, Ordubad bölgesinde, Karabağ dağlık bölgesinde, Şeki bölgesinde, Şeki'nin "Gebele", "Gah" yöreleri ve tabii ki Kafkasya'nın Hazar Denizi'nden Gürcistan'a uzanan diğer bazı bölgelerini de saymak mümkün.

Günümüz araştırmacıları geçmişte ışık tutan bu izlerin yönlendirmesiyle araştırmalar yapmakta geçmişte ait tarihi ve kültürel bilgiler edinmeye çalışmaktadırlar. İşte bu geziler ve araştırmalar sırasında Azerbaycan ve Norveç halkları arasındaki tarihi bağ olasılığı ortaya çıkmıştır. Bahsi edilen halklar arasındaki ilişkiyi gösteren tarihsel belgeler yanı sıra, Norveçli bir gezgin (seyyah) araştırmacı olan Tur Heyerdal'ın araştırma sonuçları özellikle önem kazanmaktadır. Ayrıca, 1990 ile 2007 tarihleri arasında Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerinde yaptığım alan araştırmaları sonucu özellikle de Gobustan mağaraları ve Azerbaycan'ın Şeki bölgesi, Kiş kasabasında "Alban Mabedi" olarak bilinen ve bugün müze olarak halka açılan

Alban kilisesi yöneticisinden edindiğim bilgiler bu konuda somut belgeler içermektedir. Kültürel miras ve tarihsel geçmiş bağlamında önemi olan bu belgelerin elde edilmesi açısından, hem Gobustan mağaraları duvar kazıları ve hem de Alban Mabedi kalıntıları, dönemin günümüze ulaşmış gerçek kalıntıları olarak, ispat niteliği taşımaktadır. İşte tam bu noktada, zamanının çoğunu değişik okyanuslarda harcamış meşhur Norveç’li gezgin araştırmacı Tur Heyerdal’ın tespitleri önem kazanmaktadır.

Heyerdal 1981-2000 yılları arasında Azerbaycan’a dört önemli gezi düzenlemiş, özellikle Gobustan mağaraları ve Antik Ablan izleri taşıyan diğer bölgelerde incelemeler yapmış, bu incelemeler sonucu da, bazı ilginç tespitlere dayalı açıklamalarda bulunmuştur. Alban Mabedi (kilisesi) bu tespit sonuçlarının sergilendiği önemli arkeolojik sitelerden biridir.

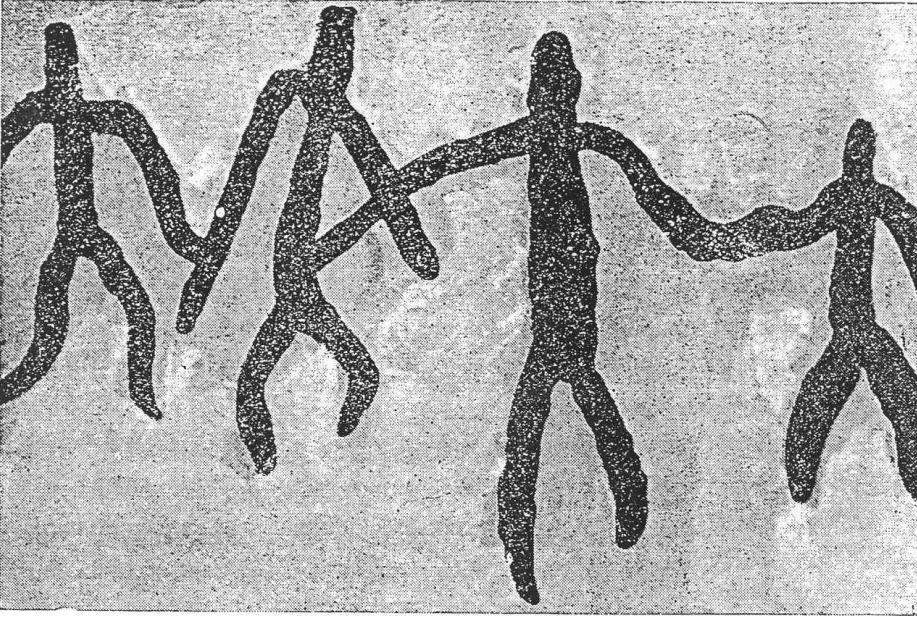
Heyerdal hakkında kısa bir biyografi hazırlayan Afet Sadıoğlu Heyerdal’ın Azerbaycan ve Norveç halkının ortak tarihi geçmişleriyle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Bu görüşler biyografide, Azerbaycan Türkçesiyle, aynen şöyle yer almaktadır: *“Azerbaycan-Norveç Halgları elaqelerin, tarixi köklerin uzaq keçmişİ vardır. “Gedim tarihe malik ölkelerin coğrafi erazileri bir-birlerinden uzaq da, olsa bu halgların medeniyetinde, meişetinde, adet-enenlerinde yahnılıq, qohumluq elaqeleri, ohşar cehetler vardır. Bu sahede tedqiqatlar apararı meşhur Norveç seyyahı ve alimi Tur Heyerdal dünyanın bir sıra ölkeleri ile yanaşı Azerbaycana seferler etmiş, Gobustan Gayaüstü resimlerini görende heyerete gelmiş, öz elmi neticelerinin doğruluğunu sübut (ispat) eden deliller elde etmişİtir.”* (2).

Gobustan Mağaraları Girişi (M.Ö IV Y.Y) Foto: G. Aktaş, Ekim, 1990

Gobustan Mağara Kazıları (Yalli dansı bu kazılardan esinlenmiştir.) (M.Ö IV.Y.Y)
Foto: G. Aktaş, Ekim, 1990.

Gobustan Mağara Kazıları (Yalli dansı bu kazılardan esinlenmiştir.) (M.Ö IV.Y.Y)
Orijinal Foto: Kamal Hasanov- Yeniden çekim: G. Aktaş, Ekim, 1990

Azerbaycanlı araştırmacılar ve tarihçiler Tur Heyerdal'ın tespitlerine büyük önem vermekte, bu tespitlerin doğruluğunu desteklemektedir. Benzer olarak, Amerikalı araştırmacı Audrey L. Altstadt "The Azerbaijani Tuks" (Azerbaycanlı Türkler) adlı çalışmasında, MÖ IV. asırda Azerbaycan, şirvanşahlar döneminin, "Kafkas Albania" (Caucasian Albania) olarak bilindiğine, Azerbaycan isminin de bu dönemlere ait, bu gün İran sınırlarında kalan, Büyük İskender'in MÖ 328'den yaklaşık MÖ 150 'ye kadar hüküm sürdüdüğü, Aturpatkan veya Atropaten olarak adlandırılan, coğrafi şerit olan, Atropaten bölgesinden geldiğine dikkat çekmektedir. Altstadt ayrıca, Azerbaycanlı tarihçi Ziya M. Buniatov ile Rus tarihçilerin yaptığı çalışmalar sonucu elde ettiği bilgiye göre, MÖ IV. asra geldiğinde Aturpatkan bölgesiyle (İran sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan) ile Kafkas Albania (günümüz Azerbaycan'ı) bölgelerinin birleştiğini yazmaktadır (3).

Azerbaycan'ın tarihsel geçmişinin Antik Kafkas Albanlar'ıyla ilişkili olabileceği ciddi bir araştırma sonucu ortaya çıkarılmıştır. Dağistan sınırına yakın, şeki bölgesi Kafkas Albanlar'nın yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biridir. Bu bölgede Mabed olarak adlandırılan Alban Kiliseleri çevresinde Antik Albanlara ait toplu mezarlar bulunmaktadır. Nitekim Temmuz 2007 tarihinde şeki bölgesinde yaptığım alan araştırmaları sonucu topladığım etnoğrafik bilgiler bugün Norveç'te yaşayan Kafkas Ablanlar'nın anavatanının Hazar denizinden Gürcistan'a kadar uzanan şerit bir bölge olduğuna dair kanıtlar ortaya koymaktaydı. şeki bölgesi köylerinden Kiş Kasabası (köyü), Alban kilisesinin ve kilise çevresinde toplu mezarların bulunduğu zengin bir bölgedir. Burada Hıristiyanlığın geniş yaygınlık kazandığı dönemlerde yaşayan halkın beyaz tenli, sarışın ve çok heybetli olduklarını, bayanların bile boylarının 2.20 ile 2.30 m. civarında olduğunu gösteren bulgular tespit edilmiştir. Bu konuda Alban Mabedi müze görevlisiyle yaptığım söyleşi ilginç bilgiler taşımaktadır:

"Norveçli bilim adamlarının yaptığı araştırma 2005-2006 yıllarında Norveç'te yaşayan eski Antik Albanlar ile burada şeki'nin Gebele köyü ve Kafkasya'nın bazı bölgelerinde yaşamış olan Antik Albanlar'ın aynı kökeni paylaştıklarını ispat etmiştir. Zaten hali hazırda Gebele'de yaşayan 5000 civarında insan topluluğu Hıristiyanlığı ve onlara özgü adet ve ananelerini korumuş durumdalar. Ayrıca, Albanlar bu gün Ermeniler tarafından istila edilen Garabağ bölgesinde de ve bizim buraya bir saat uzak olan Gah rayonunda da (bölgesinde) bulunmaktadır. Buradaki kazılar hala devam etmektedir." *Hüseyinova, Alban mabedi (kilise) ile Ermeni kiliselerinin benzerliğine dikkat çekerek, "Ermenilerin zamanla buralara gelip buradaki mabedlerde bazı değişiklikler yapmış, sonra da bu kiliselerin kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa bu kiliselerden önce, burada puta taparların mabedi bulunmuştur. M.Ö 2000 yıllarında inşa edilen Alban mabedlerinin Ermenilerle hiçbir alakası yoktur. Bunu zaten Norveçli bilim adamları söylemektedir."* (4).

Şeki Bölgesi Kış Kasabası, 19.7.2007. Foto: Gürbüz Aktaş

Şeki Bölgesi Kış Kasabası, 19.7.2007. Foto: Gürbüz Aktaş
Şeki Bölgesi Kış Kasabası "Alban Mabedi" Müzesi, 19.7.2007. Foto: Gürbüz Aktaş

Ablan Müze görevlisi İlham Hüseynova müze içinde bilgi verirken.
19.7.2007. Foto: Gürbüz Aktaş

Alban Mabedi (Kilisesi) çevresinde bulunan 2.20 m. boyuna ve 35 yaşında öldüğü tespit edilen kadın ve diğer aile mensuplarının mezarı 19.7. 2007. (Foto: Gürbüz Aktaş)

Alban Mabedi (Kilisesi) çevresinde bulunan ve üst üste defnedilmiş altı kişilik aile mezarları 19.7.2007. Foto: Gürbüz Aktaş

Tur Heyerdal iki halk arasındaki kültürel ve tarihsel paylaşımları ve etnoğrafik benzerlikleri şu açıklamalarıyla dile getirmiştir.: *"Hezer denizi sahillerinde (Gobustan-Arkeoloji Sahası) qayaüstü qayalar üzerindeki resmler mene Gırmızı deniz sahesinde rast geldiyim qedim Misirin qamışdan düzeldilmiş gemi resmlerini hatırlatdı. Bu ve diger yerlerde gemilerin ön hissese Güneş remzi vurulmuşdu. Bu resmler deqiqliyi ile vikinqlerin qedim gemilerini yada salırdı."* (5).

"Tur Heyerdal Azerbaycanda olarken demişti ki, biz dünyanın harasında olmağımızdan asılı olmayaraq özümüzü antorolaji quruluş nöqteyi nezerinden "Gafgaz tipi" adlandırırıq. Biz fehr edirik ki, bu geder gedim, zengin medeniyete malik bir regiona, hüsusu ile Azerbaycana bağlıyq. Azerbaycan medeniyeti Çin, Mesopotamiya medeniyeti qeder qedim ve zengindir. Bu minvalla indi ise benim meqsedim Azebaycanın, hüsusu ile tedqiq etdiyim, gözlerimle gördüyüm, öyrendiyim Gemiqaya resmleri ile Norveç qayüstü tesvirleri, daş abidelerinin ohşarlığını, qohumluğunu, elece de ümumi cehetleri barede fikir ve düşüncelerimi bildirmekden ibarettir.

Gemiqayada resmlerin en başlıcası insan ve heyvanlara hesr olunmuşdur. En çok diqquetimi celb eden av sehnesidir. Bu av sehneleri Norveç qayüstü resmlerinde de vardır." (6).

"Gemiqayadaki resmlerde insanını heyvanlara tuşladığı oklar sehnesinin ohşar tesvirlerini Norveçin qayüstü şekillerinde görürük. Yahud da qollarını yanlarına açıb reqs

elenyen adamlar tesvirini nezerden keçerek. Adamların qol qola, çiyin çiyine (omuz omuza) reqş etmesi, ovçuluqla meşğul olan ekinçi ve maldar tyfalarının yekdilliyini birliyini gösterir. Eyni zamanda bu tesvirler qedim el havalarının, nağmelerinin, regslerinin tarihini öyrnmek bakımından maraq doğurur. Bunlar hamısı ister Azərbaycan ister Norveç qaya üstü tesvirleri ovçu, maldar, ekinçi tayfalara aiddir.” (7).

Azerbaycanlı bilim adamları ve tarihçiler de Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel geçmişi hakkındaki bilgileri içeren arkeolojik sitelerin ülkenin dört bir köşesine yayıldığını anlatan kendi araştırmalarından şu sözlerle bahsetmekteler: “Azerbaycan erazisinde tekce Nahçıvan, Ordubadda deyil Gobustan (Apşeron), Delidağ (Kelbecer), Gence, Şamahı ve digər yerlerde de qayaüstü resmlər aşikar olunmuş və öyrenilmişdir. Azerbaycanını bu qayaüstü resmləri arasında ohşarlıq(benzerlik), qohumluq (akrabalık), yahud ümumilik vardır. Onlar Azerbaycan medeniyetinin eramızdan evvelki dövrlərinə aiddir. Azerbaycan alimlərindən İsaq Ceferzadə, Firuze Muradova, Ceferqulu Rüstəmov, Teymur Bünyadov, Veli Eliyev, Abbas Seyidov və başqaları ayrı-ayrı illərdə Azerbaycan erazilərindəki qyaüstü yazı və resmləri, elece de Gobustan qayaüstü resmlərini tədqiq etmiş, araşdırmalar aparmış, tarixin en uzaq, elçatmaz dövrlərinə aid dəyərli və elmi fikirlər söyləmiş, esərler yazmışlar. Tarihçi alim Teymur Bünyadov “Merd Galalar, Sert Gayalar” (Bakı, 1986-cı il) kitabında, “Sert qayalar dünyasında” fəslində göstərmişdir ki, “Gobustan tarixi neolit dövründən də heyli qabaqdır (edkidir). Bu tarix minillikləri minilliklə calamış 10-15 minillik tarix yaratmışlardır.” (8)

SONUÇ

Tarihin en çekici yanı gizemlerle dolu olmasıdır. Bu gizemin ortaya çıkartılması ise ciddi seviyede bilimsel çalışmalar ve bilgi yüküne bağlıdır. Azerbaycan ve Antik Ablanlar arasındaki tarihsel ve kültürel geçmişin gizemi de bu vesileyle ciddi ve güçlü bir bilgi yükü sonucu ortaya çıkartılmıştır. Bilimsel çalışmanın gereklerinden biri araştırılabilir olanı bilimsel yöntemlerle araştırmak ve sonucu günümüze taşıyarak paylaşmaktır. Bu sebeple, hummalı bir çalışma sonucu, Gobustan Mağaraları ve Ablan Mabedi gizemlerini ortaya çıkarmak yerinde ve yararlı olmuştur.

Günümüzde Azeri Türklerinin yaşam tarzıyla, Norveç halkının yaşam tarzı geçmişteki benzerliği taşımayabilir, ancak bir kültürün hangi kalıntılar ve karışımlarla yoğrulup şekillendiğinin bilinmesi önemlidir. Kültür dinamik özelliği nedeniyle değişip evrimleşerek devam edecektir. Bu vesileyle, bugün Azerbaycan geçmişinde Viking izlerine, yarın Avrupa'da Sümer, Hitit, Mezopotamya ve diğer antik uygarlıkların izlerine rastlamak asla sürpriz olmamalıdır.

Kaynakça

1. Aktaş, Gürbüz. "Azerbaycan Halk Dansları, Geleneksel Giyim Kuşam, Müzik ve Halk Çalgıları Bilimsel Alan Araştırması Projesi, Proje No: 04 DTKM/001-2004-2007, s.1
2. Aktaş, Gürbüz."Azerbaycan Halk Dansları, Geleneksel Giyim Kuşam, Müzik ve Halk Çalgıları Bilimsel Alan Araştırması Projesi, Proje No: 04 DTKM/001-2004-2007, s.70, "Ablan Mabedi" Müze görevlisi İlhamə Hüseynova ile sohbet. 19.7.2007, Kış Kasabası, Şeki, Azerbaycan.
3. Altstadt, Audrey L. "The Azerbaijani Turks":1992. Stanford Univ., California, P.2.
4. Sadıqoğlu, Afet. "Tur Heyerdal Azerbaycanda", Bakı, 2006, s.2
5. Sadıqoğlu, Afet. "Tur Heyerdal Azerbaycanda", Bakı, 2006, s.25
6. Sadıqoğlu, Afet. "Tur Heyerdal Azerbaycanda", Bakı, 2006, s.64
7. Sadıqoğlu, Afet. "Tur Heyerdal Azerbaycanda", Bakı, 2006, s.64.
8. Sadıqoğlu, Afet. "Tur Heyerdal Azerbaycanda", Bakı, 2006, s.63.